

Judicial authority in concepts of new law and order of the Ukrainian emigration of the interwar period

Судова влада у концепціях нового правопорядку української еміграції міжвоєнного періоду

Olha Tokarchuk

Key words:

state, citizen, judicial authority, constitutional principles, law, Ukrainian emigration.

Ключові слова:

держава, громадянин, судова влада, конституційні принципи, закон, українська еміграція.

Актуальність теми дослідження. Подолання загрози й викликів, із якими Україна зіткнулася сьогодні вимагають інтенсивних, комплексних перетворень практично у всіх сферах життєдіяльності, зокрема в сфері судової влади. Вимогливе суспільство ставить на порядок денний питання про реальне й належне забезпечення фундаментального права людини на судовий захист, існує запит на ефективне та відкрите судочинство. Власне держава не просто покликана, а зобов'язана забезпечити громадянам дієвий, а головне доступний рівень правового захисту, справедливий суд.

Відповідно до стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 рр. розробляються шляхи й напрями реформ у судовій системі, окремі кроки здійснюються вже сьогодні¹. Так, засада незалежності та прозорості судової системи передбачає – зміцнення незалежності й самостійності суддів і судової гілки влади; збільшення фінансування й підвищення ефективності використання ресурсів; відновлення довіри суспільства. На шляху підвищення професійного рівня судді ключовим повинен стати професіоналізм і досконалість у роботі. Підзвітність передбачає дотримання принципів добросовісності у здійсненні правосуддя. Впровадження електронного правосуддя має на меті розширити доступ до правосуддя, реалізувати принцип прозорості, ефективності, а також використання інноваційних технологій задля покращення судового процесу.

Чи відчують українці якість започаткованих змін залежатиме не лише від політичної волі, а й від правового світогляду, відчуття духу права, далекоглядності творців реформ.

В контексті вищезначеного варто звернутися до теоретико-правових надбань української еміграції міжвоєнного періоду, таких як С.Дністрянський, Р. Лашенко, В. Старосольський, С. Шелухін, А. Яковлів та інші з метою їх адаптації до сучасної державно-правової дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим здобуткам представників еміграції міжвоєнного періоду присвятили свої праці наступні вчені: Б. Андрусишин, М. Кармазіна, О. Мироненко, О. Мошак, Т. Осташко, В. Потульницький, О. Токарчук, Я. Турчин та ін.

Метою статті є дослідження внеску представників української еміграції міжвоєнного періоду у розвиток української правової думки, аналіз концепцій щодо ролі і значення судової влади у контексті нового правопорядку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Категорію «судова влада» слід розуміти з погляду визначення понять «влада», «державна влада». У науковій теорії розуміння означених понять є досить різним. Судову владу як складову державної влади Н. Чабан пропонує визначати як забезпечення регулювання суспільних відносин щодо встановлення справедливості у суспільстві, при допомозі сформованих державних механізмів і відповідно до загальноновизнаних демократичних, правових цінностей².

¹ Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 рр. Затверджено Радою суддів України 11 грудня 2014 р. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1467884108%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D1%81%D1%83%D0%B407.pdf>.

² Чабан Н.А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. Вип. 3–4 (12–13). С. 43–48.

Функціонування судової системи в Україні є далеким від ідеального. Незважаючи на нові позитивні прояви у роботі суддів, з-поміж яких відзначимо відкритість, прозорість, обрання суддів-спікерів, запровадження посад спеціалістів у зв'язках із громадськістю і засобами масової інформації тощо, сучасне суспільство ставить вимоги щодо іншого рівня судді, правника загалом, фахівця озброєного не лише знаннями з права, але й із філософії, психології, політології, соціології, історії та інших гуманітарних наук, який уміє переконувати членів суспільства у необхідності дотримання правових норм³.

На думку Є. Бобрешова, через активний темп ускладнення суспільних відносин викає потреба у їх деталізації, регламентації, відповідної правової оцінки, врегулювання з боку держави. Зважаючи на розвиток державно-правових процесів, подекуди й відсутності можливості контролю та утримання сучасних новітніх тенденцій, потребує значної уваги проблема вирішення конфліктів як на побутовому, так і на загальнодержавному рівні в судовому порядку⁴. Основою будь-якої системи, в т. ч. й судової, окрім стабільності, яка пов'язана з незалежністю, недоторканістю, особливим статусом суддів⁴, повинна стати ще й справедливість.

Юридичній спільноті варто звертатися також до історії українського судочинства, зокрема досвіду копних судів як морального прикладу неупередженості й об'єктивності органу, уповноваженого здійснювати судову владу, слушно зауважує М. Бедрій. Суддя зобов'язаний не лише відмінно орієнтуватися у чинному законодавстві, але й проникнутися духом права, стати уособленням правди й справедливості, оскільки лише таке судочинство буде називатися правосуддям⁵.

А. Яковлів переконаний, що принципи копного судочинства «в глибокій давнині нашій були правом звичаєвим, неписаним, але також немає сумніву і в тому, що давно вже це звичаєве право було прийняте в систему діючого закону і стало законом писаним»⁶.

Цікавими видаються погляди А. Яковліва щодо причин зникнення копних судів. Окрім зовнішніх (політичних) причин, він виділяє внутрішні – зміна поглядів суспільства, обумовлена зміною соціально-економічних умов побуту; зміна концепції державної влади щодо функцій органів, які забезпечували правопорядок у державі. Копний суд згідно своїх повноважень був загальним для всього місцевого населення незважаючи на приналежність до будь-якої суспільної верстви. Після Люблінської унії диференціація населення відбувалася швидкими темпами, стверджував А. Яковлів, «селянство остаточно втратило волю, було закріпощено за панами і поставлено під доміняльний їх присуд»⁶. Таким шляхом змінювалася правосвідомість управлінців у суспільстві. У цей період першорядними стають публічні (державні) інтереси – «матеріальна шкода від злочину відходить на друге місце, натомість на перше, ставить порушення приписів закону, значить порушення ладу й спокою в державі, безпечности її громадян».

С. Шелухін звертав свою увагу на 1569 р., коли відбулося підписання Люблінської унії, якою трьома державами Польщею, Литвою і Україною-Руссю було створено одну Польсько-Литовсько-Руську державу, український народ протестував проти унії, а українські козаки, відстоюючи свою державну незалежність, виступали у відносинах із Польщею як народ суверенної української держави. С. Шелухін зауважував, що польські й українські міжнародні інтереси цілком різнилися, а це разом із ворожою українському народові польською внутрішньою політикою, з одного боку, утворювало ворожнечу, а з другого боку, підтримувало мрію народу про відбудову своєї державності, за яку останній після унії боровся з особливою енергією⁷.

У контексті судового плюралізму, який існував у Великому князівстві Литовському, Т. Бондарук дає уявлення про систему судів як набір різної ваги важелів, що утримують суспільну рівновагу. Досягти правосуддя та утримати баланс у суспільстві, де «насильство перетворилося на класовий привілей» дуже складно. Повільний шлях до встановлення християнської моделі поведінки сторони не націленої на конфлікт та миру бажаного для суспільства автор пояснює певною героїзацією людини, що перебувала у стані сутички й зважилася на помсту⁸.

³ Андрусишин Б.І. Не право сили, а сила права (регулятивна функція права трансформаційного періоду). Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. 2018. Вип. 9. С. 72–75.

⁴ Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 18 с.

⁵ Бедрій М.М. Копні суди на українських землях у XIV – XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар, 2014. 264 с.

⁶ Яковлів А. Про копні суди на Україні. Наклад Українського університету в Празі. Прага, 1930. 24 с.

⁷ Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 178 с.

⁸ Бондарук Т.І. Історико-правові есе / відп. ред. І.Б.Усенко ; НАН України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ – Херсон : ФОП Грін Д.С., 2017. 240 с.

Еволюція громадянського суспільства відбувається природним шляхом переконаний А. Яковлів, і те що, наприклад, було життєздатним у XV – XVI ст. не мало належних основ для подальшого розвитку у XVIII ст., тому «зникнення копних судів не треба розглядати лише як результат чужого впливу чи примусових мір чужої влади»⁶.

Розвиток держави й права, з погляду О. Ейхельмана, буде відбуватися в залежності від прагнень народу та сповідування ним високих ідеалів. Належну реалізацію у державі принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову правник уважав запорукою забезпечення свободи громадянина⁹.

У національних державах в умовах перехідного розвитку суспільства характерною є ситуація, коли «дотримується буква, проте ігнорується дух закону», вказує Ю. Шемшученко. Таку суперечність учений вбачає у протиріччі двох принципів: верховенства закону, верховенства права. Власне органи судової влади покликані здійснювати вибір між означеними засадами. У період стрімкого розвитку громадянського суспільства суди перебувають під активним тиском громадської думки. Вирішення конфлікту між правотворчістю та праворозумінням, між правотворчістю та правореалізацією, на переконання Ю. Шемшученка, здебільшого залежить від особливостей політичного розвитку держави¹⁰.

Державницькі та правові концепції українських інтелектуалів-емігрантів міжвоєнного періоду не могли бути реалізованими свого часу через край несприятливі умови та недостатній потенціал українських державно-політичних сил. Проте, їхня поява сприяла формуванню державно- та правотворчого мислення у середовищі не лише українських політиків, а й окремих кіл українського суспільства, усвідомленню України як суб'єкта міжнародної політики мало мобілізуюче значення у державно-політичних прагненнях українського народу.

А. Яковлів детально проаналізував проект конституції Центральної Ради «Статут про державний устрій, права і вольності УНР»; означений документ не набрав законної сили, проте сформульовані ідеї залишаються цікавими для сучасного покоління дослідників. Так, суд мав стати незалежним від законодавчої і виконавчої гілок влади. Вища інстанція (Генеральний суд) повинен обиратися Всенародними зборами та володіти «касаційними функціями для всіх судів». Цей орган уповноважений здійснювати суд над міністрами й представниками Всенародних зборів. Згідно з положеннями Статуту визнавалися усі конституційні права й свободи громадян, а національним меншинам гарантувалося право національно-персональної автономії¹¹.

Головним чинником соціального порядку є право, покликане забезпечити соціальну стабільність та безпеку на основі закону, стверджує Б. Андрусишин. Водночас, соціальний прогрес у змозі забезпечити тільки той соціальний порядок, який «передбачає побудову системи загальнолюдських цінностей», а саме: цінність життя, шанування предків і традицій, повага та турбота про ближнього¹².

Проект Конституції ЗУНР 1920 р. правника С. Дністрянского, на який значний вплив здійснила правова думка Європи означеного періоду, складається з трьох частин: держава та право; державна влада; самовизначення народів. Судову владу мислитель розглядав через призму основоположних прав людини й громадянина: 1. свободи; 2. рівності; 3. охорони й піклування.

Забезпечення «натуральної», «особистої», «політичної» свободи обґрунтовувалися ученим на основі загальноприйнятих конституційних принципів. Щодо принципу «економічної» свободи, то – державна влада зобов'язана справедливо розділити блага, взявши під опіку економічно слабших; держава має право обмежити «індивідуальну ділову свободу поодиноких людей» у тому разі, коли існують «важні економічні цілі суспільності», водночас «загальний економічний порядок держави опиратиметься на приватній власності»¹³.

Принцип рівності людини й громадянина правник розглядав з позицій рівності жінок і чоловіків, рівності усіх щодо підсудності – «кожний матиме свій суд, визначений конституцією, та ніхто не сміє ставити його перед іншим судом». Громадянам повинна забезпечуватися рівність щодо права на правовий захист незалежно від громадянської належності¹³.

⁹ Турчин Я. Ідея правової держави в науково-теоретичній спадщині Отто Ейхельмана. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : збірник наукових праць. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка». 2008. Вип. 20. С. 23–29.

¹⁰ Шемшученко Ю.С. На перехресті століть. Вибрані праці. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2010. 608 с.

¹¹ Яковлів А. Основи Конституції У.Н.Р. Нью-Йорк : Укр. вид-во «Говерля», 1964. 63 с.

¹² Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. Право України. 2017. Т. 11. С. 117–135.

¹³ Дністрянский С. Загальна наука права і політики. Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі. Прага, 1923. 400 с.

Учений визнавав право кожного громадянина на державну охорону: «Держава опікуватиметься зосібна малолітками та умово-хворими; вона має подбати про заснування окремих суспільних організацій для охорони культурних, політичних, економічних інтересів...»¹³. Метою держави, за С. Дністрянським, повинна стати загальна соціальна безпека.

Державна та правова політика сучасної України повинна здійснюватися на засадах, встановлених Конституцією, вказує Ю. Шемшученко, а це – пріоритет прав людини й громадянина, справедливість, гуманність, соціальна обумовленість, поєднання інтересів громадянина й держави, легітимність, наукова обґрунтованість та ін.¹⁰

Власне судова влада забезпечує реалізацію найважливіших конституційних прав і свобод людини й громадянина, прав колективів, народу. С. Прилуцький слушно зауважує, що демократичні засади функціонування судової гілки влади, такі як незалежність суддів, рівноправність сторін, гласність, змагальність, участь присяжних, народних засідателів дають можливість розглядати судову владу як спосіб реалізації волі народу. Проблема формування державних органів влади, народовладдя, поділу влади тісно взаємо-з'язані й потребують системного осмислення¹⁴.

Т. Бондарук відзначає важливе значення ментальних особливостей народу, які зумовлюють і відповідне ставлення до судової влади. Дослідниця звертає увагу на «полюбовний(приятельський)» суду Великому князівстві Литовському – «форму залагодження конфліктних взаємин з допомогою приватних осіб з ініціативи і за згодою сторін». Метою вищевказаного суду було примирення конфліктуючих сторін шляхом досягнення компромісу⁸.

Народ України сто років тому прагнув створити новий правопорядок у незалежній державі. З точки зору юридичної техніки, цінним є Проект конституції УНР О. Ейхельмана, який задля досягнення мети українського народу та відповідно до власних державно-правових поглядів здійснив спробу практичного втілення принципів «народоправства» й соціальної справедливості.

Учений виокремлював верховну (установчу), законодавчу, виконавчу, судову, контрольну гілки влади. Судова й контрольна влада, за його задумом, мали стати цілком незалежними від виконавчої і законодавчої гілок влади. Важливу роль відводив народу, оскільки ключовим принципом у його проекті конституції є реалізація народного суверенітету, що передбачає впровадження інституту референдуму, тобто можливості народу брати участь у вирішенні конституційних, законодавчих, інших внутрішньополітичних і зовнішньополітичних проблем⁹. Повноваження Федерально-Державного суду полягали у вирішенні суперечок щодо положень конституції, суду у справі перетину державних кордонів, питань адміністративної юстиції, конфліктів в межах території УНР.

На обов'язковій відокремленості судової влади від виконавчої наголошував В. Старосольський. Законодавство ставить перед собою визначену мету, створюючи кожен наступний закон, розмірковував правник, адміністрація має практичну мету у своїй діяльності, а, зокрема «вона ставить конкретні цілі в межах загальних цілей, поставлених для неї законом». Правосуддя повинно «здійснювати право» не зважаючи на конкретні інтереси: «коли мається конфлікт поміж визнаним інтересом держави, скажімо інтересом державної скарбниці та інтересом приватної людини, – наводив приклад учений, – адміністратор повинен дбати про таке вирішення справи, яке є корисним для держави». Таким чином, органи виконавчої влади керуються «доцільністю», а органи судової влади повинні вирішувати справу відповідно до положень закону, «без огляду на те, чи те або інше вирішення відповідає інтересам одної або іншої сторони»¹⁵. Правник розрізняв види судів відповідно до галузей права, «якого постанови вони мають здійснювати»¹⁵.

Будучи практикуючим адвокатом, В. Старосольський відстоював інтереси підсудних у цивільних і кримінальних справах. З-поміж підзахисних були люди різної національної приналежності (українці, поляки, євреї), що належали до різних соціальних верств. Як зазначають Ю. Древницький та І. Василик, значна кількість судових процесів була пов'язана з українцями в Другій Речі Посполитій, що визначалися представниками національної меншини, права якої зневажалися. За відсутності української державності вчені пропонують розглядати адвокатську практику В. Старосольського як «елемент служіння нації»¹⁶.

¹⁴ Прилуцький С.В. Суд як форма народовладдя у механізмі публічної влади. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. Київ – Сімферополь : СМД, 2012. Ч. 2. С. 60–70.

¹⁵ Старосольський В.Й. Держава і політичне право. Ч. 2. Київ : Видавництво Логос Україна, 2017. 472 с.

¹⁶ Древницький Ю., Василик І. Володимир Старосольський – адвокат політичних прав українців (до 140-річчя від дня народження). Вісник Національної асоціації адвокатів України. 2018. № 7–8 (45). С. 93–96.

Висновки. Наведені міркування потребують подальших досліджень та висновків, адже в сучасний період розвитку можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав унеможливує позитивний результат без професійної правничої допомоги на яку кожен має право, чим, власне ускладнюється доступ до правосуддя, проте підвищується гарантія на справедливий суд. Якщо йдеться про «професіоналізацію» правової допомоги, то у даному випадку держава повинна забезпечити будь-якій людині, у якій виникає така потреба, можливість надання безоплатної правової допомоги на професійній основі фахівцем. В умовах, коли значна частина українського народу живе за межею бідності і Президент України П. Порошенко 05 лютого 2019 р.¹⁷, озвучивши цей факт, одним з основних завдань визначив «подолання бідності, створення потужного платоспроможного попиту всередині держави, що зміцнить основи державності», на практиці виникає ситуація, коли малозабезпечені люди, сільське населення позбавлені можливості реально захистити свої права. Натомість варто піти шляхом підвищення правової обізнаності населення, правових можливостей народу, бо ще І. Франко застерігав, коли відбувається «парадування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності» не можливо реально оцінити суть будь-яких процесів.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню наукового доробку українських правників у еміграції міжвоєнного періоду, в частині розуміння ними ролі і значення судової влади у контексті нового правопорядку в Україні. Наголошено на важливості реалізації принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову як запоруки забезпечення свободи людини й громадянина. Підкреслено, що держава зобов'язана забезпечити громадянам дієвий і доступний рівень правового захисту, справедливий суд.

Summary

Article is devoted to a research of scientific heritage of the Ukrainian lawyers in emigration of the interwar period, regarding understanding by them of a role and value of judicial authority in the context of new law and order in Ukraine. Importance of realization of the principle of division of the power on legislative, executive, judicial as guarantee of ensuring freedom of the person and citizen is emphasized. It is emphasized that the state is obliged to provide to citizens the effective and available level of legal protection, fair trial.

Використана література:

1. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 рр. Затверджено Радою суддів України 11 грудня 2014 р. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1467884108%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D1%81%D1%83%D0%B407.pdf>.
2. Чабан Н.А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 3–4 (12–13). С. 43–48.
3. Андрусишин Б.І. Не право сили, а сила права (регулятивна функція права трансформаційного періоду). *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2018. Вип. 9. С. 72–75.
4. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 18 с.
5. Бедрій М.М. Копні суди на українських землях у XIV – XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар, 2014. 264 с.
6. Яковлів А. Про копні суди на Україні. Наклад Українського університету в Празі. Прага, 1930. 24 с.
7. Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 178 с.
8. Бондарук Т.І. Історико-правові есе / відп. ред. І.Б.Усенко ; НАН України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ – Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2017. 240 с.
9. Турчин Я. Ідея правової держави в науково-теоретичній спадщині Отто Ейхельмана. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* : збірник наукових праць. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка». 2008. Вип. 20. С. 23–29.

¹⁷ Порошенко назвав подолання бідності в Україні головним завданням. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/poroshenko-nazvav-podolannya-bidnosti-v-ukrajini-golovnim-zavdanniam--567228.html>.

10. Шемшученко Ю.С. На перехресті століть. Вибрані праці. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2010. 608 с.
11. Яковлів А. Основи Конституції У.Н.Р. Нью-Йорк : Укр. вид-во «Говерля», 1964. 63 с.
12. Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. Т. 11. С. 117–135.
13. Дністряньський С. Загальна наука права і політики. Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі. Прага, 1923. 400 с.
14. Прилуцький С.В. Суд як форма народовладдя у механізмі публічної влади. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. Київ – Сімферополь : СМД, 2012. Ч. 2. С. 60–70.
15. Старосольський В.Й. Держава і політичне право. Ч. 2. Київ : Видавництво Логос Україна, 2017. 472 с.
16. Древницький Ю., Василик І. Володимир Старосольський – адвокат політичних прав українців (до 140-річчя від дня народження). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2018. № 7–8 (45). С. 93–96.
17. Порошенко назвав подолання бідності в Україні головним завданням. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/poroshenko-nazvav-podolannya-bidnosti-v-ukrajini-golovnim-zavdannjam--567228.html>.

Olha Tokarchuk,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor of the Theory and History
of State and Law Department,
National Pedagogical Dragomanov University